

ONDOKUZUNCU YÜZYIL SONLARINDA ANADOLU'DA BİR BİTKİ
TOPLAYICISI: PAUL SINTENIS (1847-1907)

*Asuman Baytop**

Onaltıncı yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde bitkilere duyulan ilginin artması, ilk botanik bahçelerinin ve herbaryumların kurulmasına yol açmıştır. Takip eden yüzyıllarda bilim süratle ilerledikçe, yeni bitkiler temin etmek için Avrupa dışına, yakın ve uzak bölgelere gidilerek bu bölgelerden çok sayıda bitkisel materyal getirilmiş, mevcut koleksiyonlar zenginleşmiş, bilhassa tipörnekler bakımından gittikçe zenginleşen ve bilimsel araştırmalara açık olan resmi ve kişisel koleksiyonlar sayesinde bitki sistematiği hızla ilerlemiştir. Örnek toplayıcıları devletten, koleksiyon sahiplerinden, bilim adamlarından maddi destek gördükçe, toplayıcılık doğa ve serüven severler için çekici bir meslek olmuştur. Bu işe hevesli toplayıcılar arasında, Yakınoğu'ya Osmanlı topraklarına gelmiş, Anadolu'dan çok sayıda bitkisel örnek toplamış, koleksiyonlarıyla Batı herbaryumlarını zenginleştirdikleri gibi, Anadolu florasının tanınmasına, bitki sistematiğinin yeni türler kazanmasına yardımcı olmuş kişiler vardır. Bunlardan biri, ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Anadolu'ya birkaç kez gelmiş olan Paul Ernst Emil Sintenis'tir (1847-1907).

P.H.Davis'in (1918-1992) *Flora of Turkey* adlı eserindeki (Davis 1965-1985, Davis et al.1988, Güner et al.2000) örnek kayıtlarında, Paul Sintenis'in adına Sint. şeklinde kısaltılmış olarak oldukça sık rastlanır. Onu tanımak ve floramıza yaptığı katkıların derecesini ortaya koymak amacıyla, elimizde bulunan birkaç kaynaktan faydalanarak aşağıdaki derlemeyi hazırlamış bulunuyoruz.

1. Başvurduğumuz ilk kaynak, yukarıda adı geçen *Flora of Turkey*'dir (1965-2000). Bu eserin içinde yer alan örnek kayıtlarından, Sintenis'in Anadolu'ya hangi yıllarda geldiği, hangi bölgelerde dolaştığı, yaklaşık ne miktarda örnek topladığı, bilime kattığı tipörnekler vs. hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu amaçla *Flora*'nın onbir cildini taradık ve şu sonuçlara vardık.

Çok sayıda örnek toplamak üzere Sintenis Anadolu'ya ilk olarak 1883 yılında gelmiş, Çanakkale yarımadasında başlıca Çanakkale, Truva, Zeytinli, Assos, Kaz dağı (İda, Gargarus, Kapu dağı) yörelerini gezmiştir. Bu arada Çanakkale'nin Avrupa

yakasına da geçmiştir. Gabatepe, Çaydere, Eceabat'tan kayıtlı on örnek, bu durumu açıkça kanıtlamaktadır. Bu örnekler *Flora*'da şu cilt ve sayfalarda kayıtlıdır: cilt 2:110; cilt 5:405, 499, 681, 777; cilt 6:677 (iki örnek); cilt 7:382, 518; cilt 9:58.

Sintenis, ikinci Anadolu gezisini 1888 yılında yapmış, bu gezisinde Çukurova'da ve Güneydoğu Anadolu'da, İçel, Hatay, Birecik, Urfa, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinden örnek toplamıştır. Başlıca Mersin, İskenderun, Belen, Birecik, Nemrut dağı, Karacadağ, Erüh yörelerinden örnekleri vardır. Mersin yakınındaki Soli harabelerinden (Viranşehir) 3 numaralı bir örneğinin bulunuşu (cilt 3:483), Sintenis'in Güney Anadolu gezisine Mersin'den başlamış olduğunu kanıtlamaktadır.

Ertesi yıl 1889'da, Sintenis Trabzon'a gelmiş, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Malatya illerinden pek çok örnek toplamış ve Trabzon'dan ayrılmıştır.

Bir yıl sonra 1890'da, Sintenis gene Trabzon'a gelmiş, Gümüşhane, Erzincan ve Elazığ illerinde dolaşmış, fakat çalışmalarını daha çok Erzincan ilinde yoğunlaştırmıştır, şöyle ki Sintenis'in *Flora*'daki 1890 tarihli örneklerinin hemen hepsi Erzincan kaydını taşımaktadır.

İki yıl sonra 1892'de, Sintenis Orta Karadeniz bölgesinde, Kastamonu ilindedir. Burada başlıca İnebolu, Küre, Tosya yörelerinden bitki örnekleri toplamıştır.

Daha sonra 1894 yılında, Sintenis Gümüşhane ilindedir ve bu ilden zengin bir koleksiyon ile dönmüştür. Bu gezi onun son Anadolu gezisi olmuştur.

Yukarıda saydığımız yöreler dışında, Sintenis'in İstanbul'dan da örnek toplamış olduğunu *Flora*'daki şu dört kayıttan anlıyoruz: cilt 5:839; cilt 8:377 (iki örnek), 380. Bu örnekler 1889, 1890, 1892 ve 1894 tarihlidir. İki üzerinde yer olarak kısaca İstanbul yazılıdır. Bir diğeri Kağıthane, dördüncüsü ise Üsküdar kaydını taşımaktadır. Bu kayıtlar, Sintenis'in 1889, 1890, 1892 ve 1894 gezilerinin başlangıç ve dönüş noktalarının İstanbul olduğuna işaret etmektedir. 1883 Truva gezisi için de, Sintenis'in Almanya'dan kara yolu ile İstanbul'a gelmiş ve buradan deniz yolu ile Çanakkale'ye gitmiş olması muhtemeldir.

Sintenis'in İstanbul'dan toplanmış beşinci bir örneğinin *Flora of Turkey*'de cilt 11:19'da, aşağıdaki şekilde kaydedilmiş olduğunu görüyoruz: "A1(A) İstanbul: Paşakışla, 25.V.1875, Sintenis 556". Bu kayıta ilk göze çarpan nokta, İstanbul iliyle kare kaydının uyuşmadıklarıdır. İkinci bir nokta Paşakışla'nın neresi olduğudur. Sintenis'in örnek etiketi üzerindeki yer adı *Flora*'ya aynen nakledilmiş olsaydı, belki bu sorun açıklığa kavuşabilirdi. Üçüncü olarak, Sintenis 1872-1876 arasında Dobruca'dadır (Cullen 1963). Acaba Sintenis 1875'te İstanbul'a gelmiş olabilir mi?

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi .

Yoksa Paşakışla Dobruca'da bir yer adı mıdır? Bu şüpheli noktalardan dolayı Sintenis'in bu örneğini, bir doğrulama getirilinceye kadar burada konu dışı bırakıyoruz.

Gene *Flora of Turkey*'de (cilt 5:135), Sintenis ile ilgili şöyle bir örnek kaydı vardır: B1 İzmir, Cordellio (Karşıyaka), Sint.1800, 801. Burada tarihin 1800 olarak gösterilmesi bir baskı hatasıdır. Sintenis'in doğum tarihinin 1847 olduğunu biliyoruz. Örnek tarihinin 1880 olması muhtemeldir. 1880 yılı Sintenis'in Kıbrıs adasından yoğun bir şekilde örnek topladığı yıldır. Sintenis'in Kıbrıs'a giderken veya oradan dönerken veya her iki halde İzmir'de konaklamış ve bu sırada İzmir yöresinden örnek toplamış olması olasılığı büyüktür. İkinci bir olasılık, Sintenis'in 1888 yılında güney Anadolu gezisi için Mersin'e giderken veya oradan dönerken, İzmir'de kalmış olmasıdır.

Bundan başka, *Flora of Turkey*'de, "A2(A) Bursa, Ulu Da." kaydını taşıyan dört Sintenis örneğine rastladık: cilt 5:300; cilt 8:528,531; cilt 9:303. Bu kayıtlar onun Uludağ'dan (Bursa) bitki toplamış olduğunu ima etmektedir. Ancak burada bir kayıt yanlışlığı olduğu, il adının A1(A) Çanakkale şeklinde değiştirilmesi gerektiği kanısındayız. Zira Truva yöresinde de bir Ulu Dağ vardır. *Flora*'da, cilt 1:335 ve 408; cilt 2:66; cilt 3:342 ve 414'te bulunan, "A1(A) Çanakkale, Ulu Da. nr. Renkoei", "A1(A) Çanakkale, Erenköy, Ulu Da." gibi kayıtlar, bu varlığı kanıtlamaktadır.

Truva yöresinde bir Ulu Dağ'ın bulunduğu, *Flora of Turkey* dışında, ikinci bir kaynak (Virchow 1880) içinde de şahit oluyoruz. R.Virchow (1821-1902) tanınmış bir Alman hekim, antropolog ve siyaset adamıdır. Truva yöresinde arkeolojik kazılar yapmakta olan H.Schliemann'ı (1822-1890), 1879'da kazı alanında ziyaret etmiş, yöreyi gezmiş, Berlin'e dönüşünde yöredeki arkeolojik durumdan, toprak, hayvan ve bitkilerinden bahseden bir konferans vermiştir. Bu konferans yayımlanmıştır. Bu yayın içinde, sayfa 165'te, Ulu Dagh kelimesine rastlamaktayız. Sintenis'in Bursa üstündeki Uludağ'a gitmiş olmasına ihtimal veremiyoruz. Eğer gitmiş olsaydı, bu dağdan çok sayıda örnek toplamış olur ve *Flora of Turkey* içinde dörtten çok daha fazla sayıda Bursa örneği karşımıza çıkardı.

Flora of Turkey'in onbir cildi içinde kayıtlı olan Sintenis'in toplam örneklerinin sayısını 2900 olarak tespit ettik. Hatırlayalım ki bu sayı, *Flora of Turkey*'de kabul edilmiş örneklerinin sayısıdır. Şu kesindir ki, Sintenis Anadolu'dan çok daha fazla sayıda örnek toplamıştır. *Flora* için cins revizyonu yapmış olan uzmanlar da, onun çok daha fazla sayıda örneğini incelemiş olmalıdırlar.

Burada bir kıyaslama yapmak istersek, şunu ilave edelim ki, *Flora of Turkey*'in ilk dokuz cildinde, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'nun (ISTE) 2992 örneği (Baytop 2003, s.436) ve iki süplemanında aynı herbaryumun 173 örneği

yer almıştır. Kısaca İSTE, *Flora of Turkey*'in gelişmesine 3165 örneği ile yardımcı olmuştur.

Sintenis'in yalnızca 1883 gezisinin örneklerini ele alırsak, *Flora of Turkey*'de bunlardan ancak 440'ının kayıtlı bulunduğunu, bundan başka bu örneklerin üzerindeki en yüksek numaranın 1342 olduğunu görürüz. Sintenis'in, örneklerini tek seri halinde numaralandığını kabul edersek, onun 1883 gezisinden 1350'nin üstünde örnek içeren bir koleksiyonla döndüğünü söyleyebiliriz.

Sintenis birçok türün ilk toplayıcısı olmuştur. Sintipler de dahil olmak üzere, *Flora of Turkey*'de Sintenis tarafından Anadolu'dan toplanmış 240 tipörnek kaydı saydık. Bu örnekler, tür, alttür ve varyete olmak üzere bugün 213 yeni takson'a tekabül etmektedir. Gene bir kıyaslama yapmak istersek, İSTE mensuplarının 1956-1995 yılları arasında Türkiye'den topladıkları tipörneklerin sayısının 61 olduğunu açıklayabiliriz.

Sintenis'in bulduğu yeni türlerin adları, ad yazarları bakımından gözden geçirildiğinde, Sintenis'in doğrudan doğruya bitki teşhis etmemiş ve bitki adı yayımlanmamış olduğu görülür. Kendisi, ilerde açıklayacağımız gibi, botanist değildir, bir eczacıdır ve bitkilere yabancı olmayan gayretli bir toplayıcıdır. Sintenis, örneklerini Alman botanistlere vermiş, onları bu botanistler teşhis etmiş, adlandırmış ve yayımlamışlardır. Bu bilginlerin başlıcaları J.F.Frey (1845-1903), J.F.N.Bornmüller (1862-1948), H.K.Haussknecht (1838-1903) ve P.F.A.Ascherson'dur (1834-1913). Aşağıdaki bitki adları bu durumu açıklayan birkaç örnektir: *Delphinium sintenisii* Freyn, *Cicer sintenisii* Bornm., *Veronica sintenisii* Hausskn. ex Bornm., *Asperula sintenisii* Ascherson ex Bornm. Bu botanistler arasında bilhassa Freyn, 1891-1895 yılları arasında birçok yeni türü adlandırırken, Sintenis'in adını ikinci yazar olarak kendi adına eklemeyi ihmal etmemiştir, *Tragopogon albinervis* Freyn et Sint., *Primula longipes* Freyn et Sint. gibi. Ancak yeni bir türü Freyn'e ithaf etmek istediği zaman, Sintenis tek ad yazarı durumunda kalmıştır, *Centaurea freynii* Sint. de olduğu gibi.

Truva yöresinden bitki örnekleri toplamış olan ilk araştırmacı Sintenis değildir. Ondaki kısa bir zaman önce, antik yöreler meraklısı, Alman asıllı H.Schliemann Truva'da arkeolojik kazılara başladığı zaman ve tanınmış Alman hekim ve antropolog R.Virchow 1879'da Schliemann'ı Truva'da ziyarete geldiği zaman, her ikisi de yörenin bitkileri ile ilgilenmişler ve Berlin Botanik Bahçesi botanistlerinden P.Ascherson'un bu konuya dikkatini çekmişlerdir. Ascherson yöreden toplanan bitkileri tayin etmiş ve Schliemann'ın 1881 tarihli *Ilios, Stadt und Land der Trojaner* adlı kitabına, Truva bitkilerini tanıtan bir bahis ilave etmiştir (Schliemann 1881, Ascherson et al. 1881). Daha sonra 1883'te, aynı konuda ikinci ayrı bir yayın yapmıştır (Ascherson et al.

1883). Schliemann da, Virchow da, yöreden bitki örnekleri toplamışlardır. Bunu, *Flora of Turkey*de kayıtlı örneklerinden anlıyoruz. *Flora*'da Schliemann'ın bir, Virchow'un 10 örneğine rastladık. Virchow'un Berlin herbaryumunda saklı bulunan koleksiyonu 160 kadar örnek içermektedir (Vegter 1988).

Schliemann'ın kazı yaptığı yıllarda, Truva bitkileri ile ilgilenmiş bir toplayıcı da, Çanakkale'de Birleşik Amerika viskonsülü olan F.Calvert'dir (1828-1908). Calvert, Çanakkale'ye yerleşmiş geniş bir İngiliz ailenin bir ferdidir. Truva'da kazı yapmış, antik çağ eşyaları toplamıştır (Allen 1999). Bitki koleksiyonu Berlin'dedir ve 1880-1884 arasında toplanmış 700'den fazla örnek taşımaktadır (Lanjouw et Stafleu 1954). İkinci bir kaynak bu hususu doğrulamakta ve koleksiyonda 100'den fazla tür temsil edildiğini ilave etmektedir (Allen 1999, s.207). Buna karşılık *Flora of Turkey*'de rastladığımız, biri 1867, diğeri Mayıs 1867 tarihini taşıyan iki örneği (cilt 4:509 ve cilt 5:619), Calvert'in daha erken tarihlerde bitki toplamaya başlamış olduğunu göstermektedir. Calvert'in *Flora of Turkey*'de adı geçen Truva örneklerinin sayısı 20'dir.

Flora of Turkey'deki Erzurum örneklerinin bazılarında, toplayıcı olarak tek başına veya yanında Zohrab adı ile birlikte, Calvert adına rastlarız. Burada belirtmek lazım gelir ki, bu Calvert, F.Calvert değildir, onun ağabeyi H.H.Calvert'dir. H.H.Calvert (1817-1882) Erzurum'da, 1851'den itibaren İngiliz Konsolosluğu'nda, sonra da İskenderiye'de uzun süre İngiltere viskonsülü olarak görev yapmıştır (Allen 1999, s.31). Erzurum yöresinden ve Mısır'dan çok sayıda bitki örneği toplamıştır.

Daha erken tarihlerde, onsekizinci yüzyıl sonlarında, Fransız entomolog G.A.Olivier (1756-1814), 1792-1798 yılları arasında, hekim ve doğabilimci J.G.Bruguère (1750-1998) ile birlikte yaptığı Doğu Akdeniz gezisi sırasında, Ocak 1794 sonunda Truva'ya gelmiş, buradan bitki toplamış ve bilhassa yörede yaygın olan meşe türlerini incelemiştir. Bu araştırmaları sonunda, mazısı en az ikibin yıl evvelinden beri bilinip kullanıldığı halde, bitkisi botanikçilerce henüz bilinmeyen mazi meşesine *Quercus infectoria* Oliv. adını vermiş, onu betimlemiş ve geçerli bir şekilde *Voyage dans l'Empire Othoman* adlı seyahatnamesinde 1801'de yayımlamıştır (Baytop 2003, s.97,99,113).

Daha sonraki yıllarda, Truva yöresinden önemli miktarda bitki örneği toplamış bir İngiliz hekim vardır: J.Kirk (1832-1922). Bitki toplamaya ve resim çekmeye meraklı olan Kirk, genç bir hekim olarak, Kırım Savaşı sırasında Erenköy'de (Çanakkale) görevli iken (Sheperd 1991), 1855-1856 yıllarında bir bitki koleksiyonu oluşturmuştur (Chaudhri et al.1972). *Flora of Turkey*'de, aşağıdaki cilt ve sayfalarda kayıtlı bulunan on örneğinden anlaşılacağı üzere, eğer bu örnek kayıtlarında bir tarih

hatası yoksa, Kirk, Ekim 1885 – Ekim 1886'da tekrar Truva'ya gelmiş ve örnek toplamıştır: cilt 1:362; cilt 3:542; cilt 5:187; cilt 6:768; cilt 7:18, 35, 860; cilt 8:86, 239, 240. Çanakkale'den sonra Kirk, Viktorya şelalelerinin tanınmış kâşifi David Livingstone'un (1813-1873) düzenlediği 1858-1863 Zambezi gezisine botanist ve hekim olarak katılmış, 1864'de Zanzibar'da konsolos olmuş, siyasi hayata atılmış (Sheperd 1991) ve Doğu Tropikal Afrika'nın birçok yöresinden örnek toplamıştır (Chaudhri et al.1972). *Flora of Turkey*'de onun 73 örneğinin kaydı vardır.

Flora of Turkey'deki örnek kayıtlarından öğrendiğimize göre, 1883'ten önce Truva yöresinden örnek toplamış olan diğer araştırmacılar şunlardır: 1799'da E.D.Clark (1769-1822), 1819'da P.B.Webb (1793-1854), 1834'te E.Wiedemann (x-1844), 1847-1849'da P.de Tchihatcheff (1808-1890), 1864'te J.Schmidt (1825-1884), 1873'te Th.Pichler (1828-1903).

Sintenis niçin Truva'ya gelmiştir? Cullen'in açıklamasına göre (Cullen 1963), Sintenis bu geziyi o sıralarda Truva bitkileri ile ilgili iki yayın yapmış olan Ascherson'un önerisi üzerine ve onun himayesi altında yapmıştır. Schliemann arkeolojik kazılara başlamış ve kazıları sürdürecektir. Arazideki bitkilerin saptanması gerekmektedir. Bundan başka yörenin yeni türler vaadeden çekici bir florası vardır. Nitekim *Flora of Turkey* tarandığında, Sintenis'in 1883 gezisi koleksiyonu içinde 29'u Kaz dağından toplanmış 33 tipörnek bulunduğunu görüyoruz.

2. Sintenis hakkında bilgi edinebileceğimiz ikinci bir kaynak, Boissier'nin *Flora Orientalis* adlı eseridir. E.Boissier (1810-1885), Yakındoğu bitkilerini içeren bu eserinin beşinci cildini (Boissier 1884) ve altıncı cildini teşkil eden Supplementum'u (Boissier 1888) hazırlarken, Sintenis'in 1880'de yaptığı Kıbrıs gezisinden ve 1883'te yaptığı Truva yöresi gezisinden getirdiği örnekleri incelemek fırsatını bulmuştur. Bu nedenle, bu iki cilt içinde Sintenis'in örneklerinin de yer aldığını görüyoruz.

Flora Orientalis'in Supplementum'u, Boissier'nin ölümünden sonra R.Buser (1857-1931) tarafından yayına hazırlanmıştır. Bu cildin sonunda (Boissier 1888, s.415-466), eserin tüm altı cildi içinde adı geçen toplayıcı adları, onların örnek numaraları, bu örneklerin kaçınıcı ciltte ve hangi sayfalarda bulunduğu 52 sayfalık bir dizin içinde verilmiştir. Boissier'nin toplayıcılara verdiği önemi aksettiren bu dizinde, Sintenis ile ilgili olarak yalnız Supplementum'da adı geçen 1880 Kıbrıs gezisi örnekleri (31 örnek) ve 1883 Truva gezisi örnekleri (47 örnek) yer almıştır (Boissier 1888, s.464-465), beşinci cilt içinde adı geçen örneklerinin bir dizini yoktur. Bu eksikliği tamamlamak için, bu cildi taradık ve Sintenis'in bu beşinci cilt içinde adı geçen Truva ve Kıbrıs örneklerinin bulunduğu sayfaları aşağıda sıraladık.

Sintenis(Troas), vol.5: s.715, 725, 729, 753(6), 754(4), 755(3), 756, 757(3), 758(4), 759, 760(2), 761(2), 762(11), 763(14). Örnek sayısı 54.

Sintenis (Cyprus), vol.5: s.37, 60, 63, 151, 224, 270, 314, 375, 440, 441, 505, 510, 519, 602, 634, 650, 651(2), 681, 705, 723, 725, 737, 742, 753(2), 754. Örnek sayısı: 27.

Flora Orientalis'in 1879 tarihli dördüncü cildinde, ve ondan evvelki ciltlerde tabiatıyla Sintenis bahis konusu olamaz. *Flora Orientalis*'i Sintenis bakımından taramamız, onun 1880'de Kıbrıs'tan bitki topladığı, bu geziyi Rigo ile birlikte yaptığı hakkında bilgi edinmemize yaramıştır. G.Rigo (1841-1922) İtalyan bir bitki toplayıcısıdır. Avrupa herbaryumlarının birçoklarında örnekleri vardır (Vegter 1983). Sintenis ve onun Kıbrıs gezisi hakkında, iki ciltlik *Flora of Cyprus* adlı eserde de bilgi bulabiliriz (Meikle 1977). Sintenis'in, *Flora Orientalis*'in beşinci cildinde ve Supplementum'unda adı geçen Truva örneklerinin sayısı 101, Kıbrıs örneklerinin sayısı 58'dir.

3. Üçüncü kaynak, J.Cullen'ın 1963 tarihli bir çalışmasıdır. Bizi Sintenis'in özgeçmişi ve Anadolu gezileri hakkında aydınlatmaktadır (Cullen 1963).

J.Cullen (d.1936), P.H.Davis'in Türkiye Florası Projesi'nde görev alan ilk iki araştırma yardımcılarından biridir. Cullen bu çalışmayı, Sintenis'in Anadolu'da bitki topladığı yerlerin bugünkü adlarını ve konumlarını saptamak amacıyla yapmıştır. Sintenis hakkında verdiği bilgileri aşağıda kısaca naklediyoruz.

Paul Emil Ernst Sintenis 4 Haziran 1847'de Seidenburg'da (Prusya) doğdu. Bir askeri hekimin en büyük oğlu idi. Görlitz'de ve daha sonra Breslau'da eczacılık öğrenimi gördü. 1872-1876'da Dobruca'da kuş ve memeli ve bir miktar da bitki örnekleri topladı. Daha sonraki gezilerindeki amacı yalnızca bitki toplamak oldu. 1880'de G.Rigo ile birlikte Kıbrıs'a gitti. 1881'de İstria, Dalmaçya ve Kuzey İtalya'da, 1883'te Anadolu'da Truva yöresinde, 1884-1887'de Puerto Rico'da, 1888'de Suriye ve Güney Anadolu'da, 1889 ve 1890'da Kuzeydoğu Anadolu'da, 1891'de J.Bornmüller ile birlikte Makedonya, Tesalya ve Taşoz'da, 1892'de Kastamonu yöresinde, 1894'te Kuzeydoğu Anadolu'da, 1896'da Yunanistan'da, 1900-1901'de İran'da gezdi. 6 Mart 1907'de Kupferberg'de (Silezya) öldü. Kişisel koleksiyonunu Görlitz Botanik Bahçesi'ne verdi. Bu herbaryum daha sonra Lund Üniversitesi Herbaryumu (İsveç) mülkiyetine geçti.

Edinburgh Herbaryumu'ndaki Sintenis örnekleri etiketleri üzerindeki kayıtlara, içinde Sintenis örnekleri söz konusu olan yayınlara ve Lund Herbaryumu'ndan temin ettiği Sintenis'in kendi gezi notlarına dayanarak Cullen, Sintenis'in 1888, 1889, 1890,

1892 ve 1894 tarihli beş Anadolu gezisinde takip ettiği yolu, ay ve gün bildirerek aşağı yukarı çizme imkanını bulmuş ve bu gezilerin yolunu bir harita üzerinde belirtmiştir.Hatta her gezide toplanan ilk ve son örneklerin numaralarını kaydederek, toplanan örnek sayısı hakkında bir fikir verebilmiştir.

1883 tarihli Truva gezisi hakkında kafi derecede bilgi temin edemediğinden Cullen, bu geziyi konu dışı bırakmıştır. Diğer beş gezi konusunda Cullen'dan öğrendiklerimizi aşağıda sunuyoruz.

1888 gezisi. Sintenis Şubat sonunda Mersin'e gelmiş, İskenderun, Halep, Birecik, Nemrut dağı, Çermelek, Üçkara, Telpınar, Karacadağ, Diyarbakır, Mardin yolunu takip etmiş, Mardin'den dönerek 15 Ağustos'tan sonra İskenderun veya Mersin'den ayrılmıştır. Örnek numaraları 1-1464 (en az).

1889 gezisi. Sintenis Nisan başında Trabzon'a gelmiş, Torul, Beşkilise, Keban, Harput, Kemaliye, Kuruçay, Erzincan, Sipikor dağı, Torul, Zigana dağı, Trabzon, Meryemana, İstavros yolunu takip etmiş ve Kasım ayında Trabzon'dan ayrılmıştır. Örnek numaraları 1-1726 (en az).

1890 gezisi. Sintenis Nisan ayında Trabzon'a gelmiş, Zigana dağı, Kemah, Kemaliye, Kuruçay, Kemah yolunu yapmış, Sipikor dağı ve Köse dağı'nda dolaşmıştır. Örnek numaraları ca. 2069 - ca. 3492.

1892 gezisi. Sintenis Nisan sonunda Inebolu'ya gelmiş, Küre, Kastamonu, Tosya yolunu yapmış ve aynı yoldan geri dönmüştür. Örnek numaraları 3660-5349.

1894 gezisi. Sintenis bu gezisinde Gümüşhane dağlarında dolaşmış, buraya Trabzon üzerinden gelmiş ve gene Trabzon üzerinden buradan ayrılmıştır. Örnek numaraları 5400-7679.

Cullen'in bu araştırmasında tahminler mevcut olsa bile, ancak onun bu gayretli çalışması sayesinde, Sintenis'in beş Anadolu gezisi hakkında yeterli derecede tatmin edici bilgilere ulaşabiliyoruz.

4. Sintenis'in özgeçmişi ve koleksiyonu hakkında bazı bilgileri, G.Wagenitz'in Göttingen Üniversitesi Herbaryumu'nda örnekleri bulunan toplayıcıları ve onların bu herbaryumdaki koleksiyonlarını tanıtan bir çalışması içinde buluyoruz (Wagenitz 1982). Sintenis'in de GOET de örnekleri vardır. Sintenis 1847'de Seidenburg'da (Aşağı Silezya) doğmuş, 1907'de Kupferberg'de (Silezya) ölmüştür. Eczacıdır. Bolkenhain'de geçici olarak, sonra da Brandenburg a.H.'de eczacılık yapmıştır. Bitki toplayıcısıdır, bitki alış verişi yapan bir şirketin yöneticisidir.

5. ve 6. Son iki kaynak, Sintenis'in koleksiyonları ve bu koleksiyonların bulunduğu herbaryumlar ile ilgilidir. Her iki kaynak, International Association for Plant Taxonomy'nin (IAPT) yayınıdır. Biri *Index Herbariorum, Part II: Collectors* adlı, 1954-1988 tarihli yedi ciltlik yayındır. Diğeri *Index Herbariorum, Part I: The Herbaria of the World* adlı yayının 1990 tarihli sekizinci baskısıdır.

Birinci kaynağın altıncı cildinde (Vegter 1986) verilen bilgilerden, Sintenis'in hangi tarihlerde nerelerden örnek topladığını, hangi örneklerin hangi herbaryumlarda, hatta ne miktarda saklı bulunduğunu öğrenmek kabildir. Göze çarpan ilk nokta, Sintenis'in çok adette örnek toplamış ve dubletlerini birçok tanınmış herbaryuma dağıtmış olmasıdır. Orijinal koleksiyonu İsveç'te Lund şehrinde, Botanik Müzesi'nin herbaryumunda (LD) saklıdır ve 100.000 kadar örnek içermektedir. Sintenis örnekleri içeren herbaryumların sayısı, LD dahil, 74'tür. Bu herbaryumlar 27 ülkeye dağılmıştır.

İkinci kaynaktaki (Holmgren et al.1990) Önemli Koleksiyonlar dizininde, Sintenis'in adı yanında 14 herbaryum adı buluyoruz. Bunlardan dördü, Vegter'in 1986'da verdiği herbaryumlar listesine ilave teşkil etmektedir. Sonuç olarak, Sintenis'in dubletlerinin, Afrika dışında 4 kıta üzerine dağılmış 27 ülkedeki 78 herbaryumda barınmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu ülkelerin ve herbaryumların adlarını taşıyan bir liste hazırladık. Bu listeyi burada vermiyor, fakat bu listeden edindiğimiz şu bilgiyi açıklıyoruz: Almanya'da 12, İngiltere'de 8, A.B.D. de 18 herbaryumda Sintenis'in örnekleri vardır.

Sintenis'in Türkiye örnekleri acaba hangi herbaryumlara dağılmıştır konusuna gelince, gene Vegter'den (1986) derlediğimiz bilgilere göre, bu herbaryumların sayısının 37 olduğunu ve aşağıdaki 19 ülkeye dağılmış olduklarını söyleyebiliriz: Almanya (B, GOET, HBG, JE, M, STU, WB), Argentina (CORD), Avustralya (NSW), Avusturya (W,WU), Azerbeycan (TB), Belçika (BR), Çek Cumhuriyeti (PR), Estonya (TU), Fransa (LY,P), Hollanda (L), İngiltere (BM, DBN, E, K, MANCH, OXF), İsveç (GB, LD, S), İsviçre (G), İtalya (FI), Macaristan (BP), Polonya (WRSL), Rusya (LE), Türkiye (ANK), A.B.D. (A, DS, F, FH). Görülüyor ki, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Herbaryumu'nda (ANK) da, Sintenis'in örnekleri vardır. ANK'daki Sintenis örneklerinin sayısı 30'dur. Bunlardan 21'i, 1892 Kastamonu gezisine aittir. İkiisi Kaz dağından (1883), biri Mardin'den (1888), biri Erzincan'dan (1890), biri Gümüşhane'den (1894) toplanmıştır. Dördünün üzerinde toplanma yeri kaydedilmemiştir. Örnekler Labiatae (10), Cruciferae (7), Caryophyllaceae (4), Compositae (4), Ranunculaceae (2), Boraginaceae (1), Papaveraceae (1), Saxifragaceae (1) familyalarındandır. Sintenis örneklerinin ne zaman ve nasıl Ankara'ya geldiği henüz bilinmemektedir.

Sonuç

Paul Ernst Emil Sintenis (1847-1907), Silezyalı bir Alman eczacıdır. Botanist değildir, fakat bitkilere meraklıdır ve bitki toplamayı meslek edinmiştir. Önce Bolkenhain'da (Aşağı Silezya), sonra Brandenburg a.H.'da (Berlin yakını) eczacılık yapmış, bu arada toplayıcılığa başlamıştır. 1872-1876'da kardeşi M.B.G.Sintenis (1848-1894) ile birlikte Dobruca'da kuş, memeli ve bir miktar da bitki toplamış, sonraki gezilerinde yalnızca bitkilerle ilgilenmiştir.

Sintenis, 1880 ile 1901 yılları arasında on iki botanik gezi yapmıştır. Anadolu dışında gezip bitki topladığı ülkeler şunlardır: 1880'de Kıbrıs; 1881'de İstria, Dalmaçya ve Kuzey İtalya; 1884-1887'de Puerto Rico; 1891'de Makedonya, Tesalya ve Taşoz; 1896'da Yunanistan; 1900-1901'de İran. Anadolu'ya gelişi 1883-1894 yılları arasına rastlar. Buraya altı kez gelmiştir.

İlk gelişinde 1883'te Sintenis, Çanakkale, Truva, Zeytinli, Assos, Kaz dağı gibi Çanakkale yarımadasının batı yörelerini gezmiş, Çanakkale'nin Avrupa yakasına da geçmiştir. Bu gezide en az 1350 örnek toplamıştır.

İkinci gezisinde Sintenis 1888'de, Güney Anadolu'nun Doğu bölümündedir. İçel, Hatay, Birecik, Urfa, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinde dolaşmış, başlıca Mersin, İskenderun, Belen, Birecik, Nemrut dağı, Karacadağ, Erüh yörelerinden örnek toplamıştır. Cullen'in araştırmalarına göre, Sintenis Şubat sonunda Mersin'e çıkmış, Mardin'e kadar gitmiş, Temmuz sonunda buradan geri gelerek 15 Ağustos'tan sonra İskenderun veya Mersin'den ayrılmıştır. Bu gezide en az 1464 örnek toplamıştır (Cullen 1963).

Ertesi yıl 1889'da, üçüncü gezisi için Sintenis Trabzon'a gelmiş, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Malatya, Elazığ illerinden, başlıca Harput, Kemaliye, Sipikor dağı, Zigana dağı'ndan örnek toplamıştır. Cullen'e göre, Sintenis Trabzon'a Nisan başında gelmiş ve Ağustos ortalarında Trabzon'dan dönmüştür. Topladığı örnek sayısı en az 1726'dır (Cullen 1963).

Bir yıl sonra 1890'da, Sintenis tekrar Trabzon'a gelmiş, Gümüşhane, Erzincan ve Elazığ illerinden, ve büyük çoğunlukla Erzincan ilinden örnek toplamıştır. Cullen'e göre, Sintenis Trabzon'a Nisan sonunda gelmiş, başlıca Kemaliye yöresinde çalışmış ve Ağustos sonlarında Trabzon'dan ayrılmıştır. Örnek numaraları ca. 2069'dan başlayıp ca. 3492'de bitmektedir (Cullen 1963).

İki yıl sonra 1892'de, Sintenis Kastamonu iline gelmiş, başlıca İnebolu, Küre ve Tosya yörelerinden örnek toplamıştır. Cullen'e göre, Sintenis İnebolu'ya Nisan sonunda gelmiş, Küre-Kastamonu-Tosya yolunu gidip geldikten sonra, Eylül'de İnebolu'dan

ayrılmıştır. Bu gezide topladığı örneklerin numaraları 3660'dan başlamakta ve 5349'da son bulmaktadır (Cullen 1963).

Nihayet 1894'te altıncı gezi olarak, Sintenis Trabzon'dan Gümüşhane'ye gelmiş ve bu ilden zengin bir koleksiyon oluşturduktan sonra Trabzon yolu ile dönmüştür. Örneklerinin numaraları 5400 ile başlayıp 7679 ile bitmektedir (Cullen 1963).

Görülüyor ki Sintenis, 1883 ile 1894 yılları arasında Anadolu'ya yaptığı altı geziden toplam 10.000 kadar bitki örneği temin etmiştir.

Sintenis, İstanbul ve İzmir'den de örnek toplamıştır. *Flora of Turkey*'de İstanbul'dan kayıtlı 4 örnek, onun 1889, 1890, 1892 ve 1894 gezilerinin başlangıç ve dönüş noktalarının İstanbul olduğuna işaret etmektedir. Beşinci bir İstanbul örneğinin (cilt 11:19), 1875 tarihini taşıması, yayılış kaydında bir şüphe yaratmaktadır; orijinal etiketin görülmesi gerekir. *Flora*'da, tarihi yanlışlıkla 1800 yazılmış bir İzmir örneğinin bulunuşu da, Sintenis'in 1880 Kıbrıs gezisi veya 1888 Güney Anadolu gezisi sırasında İzmir'e uğramış olduğunu düşündürmektedir.

Flora of Turkey'in onbir cildi içinde yer alan Sintenis'in Anadolu örneklerinin sayısını 2900 olarak saptadık. Sintenis, birçok türün ilk toplayıcısı olmuştur. Sintipler de dahil olmak üzere, onun Anadolu'dan toplanmış 240 tipörneğini saydık. Bu örnekler tür, alttür ve varyete olmak üzere, bugün 213 taksona tekabül etmektedir.

Sintenis, doğrudan doğruya bitki teşhis etmemiş ve yayım yapmamıştır. Örneklerini botanistlerin emrine vermiş, onları bu botanistler teşhis etmiş, adlandırmış ve yayımlamışlardır. Başlıcaları J.F.Frey (1845-1903), J.F.N. Bornmüller (1862-1948), H.K.Haussknecht (1838-1903) ve P.F.A.Ascherson'dur (1834-1913). Bunların arasında bilhassa Frey, 1891-1895 yılları arasında birçok yeni türü adlandırırken, Sintenis'in adını ikinci yazar adı olarak kendi adı ardına zaman zaman eklemeyi ihmal etmemiştir.

Mesleği icabı, Sintenis hem çok sayıda hem de çok çeşitli örnek toplamıştır. Oluşturduğu koleksiyonlar ve örneklerini dağıttığı herbaryumlar hakkında Vegter bize gerekli bilgileri vermiştir (Vegter 1986). Özetlersek, Sintenis'in kişisel koleksiyonu İsveç'te Lund Botanik Müzesi Herbaryumu'ndadır ve 100.000 kadar örnek içerir. Örnekleri Afrika dışında dört kıta üzerinde, 27 ülkeye ve 78 herbaryuma dağılmıştır (Vegter 1986, Holmgren et al. 1990). Türkiye örneklerine gelince, gene Vegter'e göre bunlar, 19 ülkedeki 37 herbaryumda bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Herbaryumu (ANK), bu herbaryumlar arasındadır ve Sintenis'in 30 Anadolu örneğini barındırmaktadır.

P.H.Davis'in *Flora of Turkey*'inde kayıtlı olan Sintenis'in Anadolu örneklerinin sayısı 2900'dür. Bunlardan 240'ı tipörnektir. Anadolu'dan topladığı zengin koleksiyon ile, gayretli bir toplayıcı olarak, Türkiye florası ve Güneybatı Asya florası hakkındaki bilgilerimizin artmasına çok yardımcı olmuştur.

Açıklama: R.Virchow'un 1879 tarihli konferansının metnini ve S.H.Allen'in 1999 tarihli kitabını bana vermiş olan Prof. Feza Günergun'a teşekkür borçluyum. J.Sheperd'in 1991 tarihli kitabının içinden J.Kirk ile ilgili bir sayfanın fotokopisini bana ilemiş olan ve makalemin metnini basılmadan evvel gözden geçirerek gereken düzeltmeleri yapmış olan Dr. Şeref Etker'e teşekkür ederim. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Herbaryumu'nda saklı bulunan Sintenis örneklerinin bir listesini bana temin eden Prof. Tuna Ekim'e müteşekkirim.

Kaynaklar

Allen, S.H. 1999. *Finding the walls of Troy, Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*, University of California Press, Berkeley.

Ascherson, P., Heldreich, Th., Kurtz, F. 1881. Verzeichnis der bis jetzt aus der Troas bekannten Pflanzen, nach Sammlungen von R.Virchow und J.Schmidt und den literarischen Quellen zusammengestellt, in H.Schliemann, *Ilios, Stadt und Land der Trojaner*, Anhang VI, Leipzig, s.804-813.

Ascherson, P. et al. 1883. Beitrag zur Flora des nordwestlichen Kleinasiens, *Jahrbuch des Königlichen Botanischen Gartens und des Botanischen Museums zu Berlin*, 2:339-365.

Baytop, A. 2003. *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, ed.F.Günergun, Çetin Matbaacılık, İstanbul.

Boissier, E. 1884. *Flora Orientalis*, vol.V, Genevae et Basileae.

Boissier, E. 1888. *Flora Orientalis*, Supplementum, ed.R.Buser, Genevae et Basileae.

Chaudhri, M. N., Vegter, I.H., de Wal, C. M. 1972. *Index Herbariorum, Part II(3):Collectors*, Regnum Vegetabile vol.86, Utrecht, s.363.

Cullen, J. 1963. "The Turkish collections of Paul Sintenis," *Notes Roy.Bot.Gard. Edinburgh* 25:31-39.

Davis, P.H. (ed.). 1965-1985. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol.1-9, Edinburgh.

Davis, P.H., Mill, R.R., Tan, K. (eds.). 1988. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol.10, First Supplement, Edinburgh.

Güner, A., Özhatay, N., Ekim, T., Başer, K.H.C. (eds.). 2000. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol.11, Second Supplement, Edinburgh.

Holmgren, P.K., Holmgren, N.H., Barnett, L.C. (eds.). 1990. *Index Herbariorum, Part I: The Herbaria of the World*, Eighth edition, Regnum Vegetabile vol. 120, New York, s.548.

Lanjouw, J., Stafleu, F.A. 1954. *Index Herbariorum, Part II: Collectors*, Regnum Vegetabile vol.2, Utrecht, s.112.

Meikle, R.D. 1977. *Flora of Cyprus*, vol.1, Royal Botanic Gardens, Kew, s.11-12.

Schliemann, H. 1881. *Ilios, Stadt und Land der Trojaner*, Leipzig.

Sheperd, J. 1991. *The Crimean Doctors. A History of the British Medical Services in the Crimean War*, vol.2, Liverpool University Press, s.642.

Vegter, I.H. 1983. *Index Herbariorum, Part II(5):Collectors*, Regnum Vegetabile vol.109, Utrecht, s.762.

Vegter, I.H. 1986. *Index Herbariorum, Part II(6):Collectors*, Regnum Vegetabile vol.114, Utrecht, s.889-890.

Vegter, I.H. 1988. *Index Herbariorum, Part II(7):Collectors*, Regnum Vegetabile vol.117, Utrecht, s.1090.

Virchow, R. 1880. "Beitraege zur Landeskunde der Troas, gelesen an der Akademie der Wissenschaften am 4.August 1879," *Abhandlungen der königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus dem Jahre 1879*, Berlin, Abh.III, s.1-176.

Wagenitz, G. 1982. *Index Collectorum Principalium Herbarii Gottingensis*, Göttingen, s.157.

A plant collector in Anatolia at the end of the nineteenth century:
Paul Sintenis (1847-1907)

Asuman Baytop

Paul Ernst Emil Sintenis (1847-1907) is a German pharmacist educated at Görlitz and later at Breslau. After practising his profession at Bolkenhain and later at Brandenburg a.H., he decided to become a plant collector. His passion for collecting led him to Cyprus in 1880; to Istria, Dalmatia and North Italy in 1881; to Puerto Rico in 1884-1887; to Macedonia, Thessalia and Thasos in 1891, to Greece in 1896; to Iran in 1900-1901. He made six expeditions to Anatolia between 1883 and 1894.

In 1883 he visited Çanakkale, Troas, mount Ida and Assos. He collected not less than 1350 specimens.

In 1888 he came to S.Anatolia. He landed at Mersin at the end of February, travelled eastwards up to Mardin, collecting through the provinces of İçel, Hatay, Gaziantep, Urfa, Adiyaman, Diyarbakır and Siirt, returned and left the country from İskenderun or Mersin on Mid-August, with a collection of at least 1464 specimens (Cullen 1963).

In 1889, he made a third expedition to Anatolia. He arrived at Trabzon at the beginning of April, collected within the provinces of Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Malatya and Elazığ, and returned from Trabzon at about mid-August. His collection comprises at least 1726 specimens (Cullen 1963).

In 1890, he again came to Trabzon in April, visited Gümüşhane, Erzincan and Elazığ, but concentrated his gatherings in Erzincan, mainly in the vicinity of Kemaliye. He returned to Trabzon at the end of August. His specimen numbers run from ca.2069 to ca.3492 (Cullen 1963).

In 1892, he landed at İnebolu (N.Anatolia) in April, went up to Tosya via Küre and Kastamonu, and returned to İnebolu with a collection numbering from 3660 to 5349 (Cullen 1963).

In 1894, he made his sixth and final expedition to N.E.Anatolia. He landed at Trabzon, came to Gümüşhane from where he returned with a rich collection of nearly 2300 specimens (Cullen 1963).

In all, the Anatolian collection of Sintenis may be estimated to ca. 10.000 specimens.

The presence in *Flora of Turkey* of 4 specimens collected from Istanbul proves that Sintenis arrived to and departed from Istanbul, during his travels of 1889 to 1894. The citation of a fifth specimen from Istanbul (vol. 11:19) is doubtful and needs revision.

A specimen from İzmir, which is erroneously dated in the *Flora* as 1800, reveals that Sintenis has been in İzmir on his way to Cyprus in 1880, or to Mersin in 1888.

Sintenis did not describe plants. He put his material at the disposal of German botanists who identified, named and published them. These botanists were mainly J.F.Frey (1845-1903), J.F.N. Bornmüller (1862-1948), H.K.Hausknecht (1838-1903) and P.F.A.Ascherson (1834-1913). Among them, Frey often added Sintenis's name after his, when naming a new species.

Sintenis collected a great number and a great diversity of plants. His sets are widely distributed to a large number of public herbaria. According to Vegter (1986) and Holmgren et al.(1990), 78 herbaria located in 27 countries on four continents hold his collections. Turkish specimens are to be found in 37 herbaria of 19 countries (Vegter 1986). The Herbarium of the Faculty of Sciences of Ankara University is among them (Vegter 1986). It holds 30 Anatolian specimens of Sintenis. His original collection is in Lund and contains about 100.000 specimens (Vegter 1986).

The number of Sintenis's Anatolian specimens cited in P.H.Davis's *Flora of Turkey* is 2900, from which 240 are type specimens. With the rich material he gathered from Anatolia, he has been much helpful, as a keen plant collector, in the advancement of our knowledge of the Turkish flora and the flora of S.W. Asia.

Key words: Anatolian plants, botanical expeditions, flora of Turkey, history of botany, Sintenis, travelers. Anahtar kelimeler: Anadolu bitkileri, botanik geziler, botanik tarihi, gezginler, seyyahlar, Sintenis, Türkiye florası.